

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТЕОРІЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. Досліджено теоретико-методологічну базу теорії культури як специфічної науки, що вивчає різні аспекти людини в її цивілізаційному розвитку. З'ясовано концептуальні підходи теорії культури у культурологічному дослідженні, з допомогою яких розкривається значеннєвий зміст культури. Проаналізовано концепт культурологічного аналізу та синтезу, психоаналітичний метод. Висвітлено метод символічного інтеракціонізму. Показано, що метод символічного інтеракціонізму виходить з того, що спілкування між людьми відбувається за допомогою особливих засобів – символів, які мають певне значення і викликають зворотну реакцію з боку партнера. Проаналізовано антропологічні методи культурологічних досліджень, які розглядають специфіку взаємодії культури і людини. Висвітлено головні аспекти ігрової культурологічної концепції, цивілізаційну роль гри за цивілізаційним концептом типологізації культури.

Ключові слова: теорія культури, концептуальні підходи, метод аналізу і синтезу в культурологічних дослідженнях, психоаналітичний концепт культури, метод символічного інтеракціонізму, антропологічні методи, ігрові культурологічні концепції.

CONCEPTUAL APPROACHES OF CULTURE THEORY

Summary. The theoretical and methodological basis of cultural theory as a specific science, which is more important for people in civilization, has been developed. The conceptual approaches of cultural theory in cultural studies have been elucidated, which reveal the significant content of culture necessary for the theoretical analysis of the problems of cultural theory. The concept of cultural analysis and synthesis, psychoanalytic method is analyzed. It is proved that the most elaborated conceptual directions of psychoanalytic method are motivational analysis and parasemantics of language. The method of symbolic interactionism is elucidated. It is shown that the method of symbolic interactionism is based on the fact that communication between people occurs through special means – symbols that have a certain meaning and cause feedback from the partner. Anthropological methods of cultural studies that analyze the specificity of the interaction between culture and man are analyzed. It is traced how conceptual approaches to cultural studies allow for formal indicators to use an array of statistical and factual materials in the analysis of quantitative and qualitative parameters of cultural dynamics. The main aspects of the cultural concept of the game, the civilizational role of the game according to the civilizational concept of typologization of culture are highlighted. It is concluded that the game is a form of free expression of man in the form of modeling any probable or probably expected in the future situations, etc. It is proved that the game cultural concept considers the emergence of culture as a result of the realization of human innate inclination to play, considering the game as a general principle of the formation of human culture and the foundations of human coexistence in any historical epoch. The basic concepts of the theory of culture in cultural studies, the main cultural and philosophical views on culture are investigated. It is concluded that the above does not exhaust all the diversity of cultural schools and philosophical concepts of culture, but the coverage of the basic concepts of cultural analysis is a priority in the future studies.

Keywords: theory of culture, conceptual approaches, method of analysis and synthesis in cultural studies, psychoanalytic concept of culture, method of symbolic interactionism, anthropological methods, game cultural concepts.

Актуальність дослідження. У розвитку будь-якої наукової галузі важливе значення належить розробці методологічних концепцій. Кожна нова наукова дисципліна, як правило, ґрунтується на вже існуючих загальнонаукових методах пізнання, при цьому намагаючись напрацювати власні специфічні підходи. Стосовно методології дослідників історії культури, то такі методи надзвичайно урізноманітнені. Теорія культури як інтегральна наукова дисципліна застосовує найширший спектр методологічних прийомів – від науково-теоретичних концепцій до конкретних культурометричних підходів, активно застосовуючи також прикладні засоби, такі як моделювання і прогнозування культурно-історичних процесів із застосуванням новітніх інформаційних технологій в обробці потоків наукової інформації в режимі реального часу та постійного моніторингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження культурологічних концепцій

присвятили увагу у своїх дослідженнях такі фахівці з теорії культури, як Балух В. [10], Безгін О.І. [5], Бернадська А.Є. [5], Бехта І.А. [1], Белова А.Д. [9], Волков С.М. [7], Зерній Ю.О. [6], Іващенко В.Л. [3], Кісь Р. [4], Кочарян І.С. [5], Нагорна Л.П. [2], Успенська О.Ю. [5], Чікарькова М. [8], Хейзінга Й. [11] та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідити теоретико-методологічну базу теорії культури як специфічної науки, що вивчає різні аспекти людини в її цивілізаційному розвитку. Завдання нашого дослідження являє собою з'ясування концептуальних підходів теорії культури у культурологічному дослідженні, з допомогою яких розкривається значеннєвий зміст культури, необхідні для теоретичного аналізу проблематики теорії культури.

Виклад основного матеріалу. Вибір концепту пізнання відіграє важливу роль у науковому культурологічному дослідженні, визначаючи специфіку підходу до об'єкта культури, що є ви-

хідним пунктом в оцінці отриманих результатів. Основним засобом сучасного культурологічного знання, безумовно, є *концепт культурологічного аналізу та синтезу*, що являє собою сукупність способів і прийомів культурологічного дослідження, створює цілісність культури і вибудовує структурно цілісне знання про неї. В історії культури такий концепт полягає у втіленні наукових принципів пізнання і пояснення світу [1, с. 50].

У структуралістських концепціях культури концепт культурологічного аналізу та синтезу спрямований на виявлення характерологічних особливостей та специфіки структури культури. Це в свою чергу це визначає послідовність і результативність подальших прийомів дослідження. Так, наприклад, потрібно досягти такого уявлення про реальний стан культури, щоб виявити і зафіксувати досліджувані елементи, сформулювати абстрактно-логічну модель культурологічного коду для оброблення і резюмування інформації, а також доцільно проаналізувати всі можливі результати проведеного дослідження. Таким чином, головною ціллю метод культурологічного аналізу та синтезу є розкриття алгоритму становлення феномену людини. Оскільки гуманістичне начало в людині і в створеному нею світі не подано безпосередньо, осягнення його передбачає застосування спеціальних процедур пізнання, розуміння та осягнення.

Велике значення має також застосування *психоаналітичного методу*, що являє собою особливий метод аналізу культурних текстів, який бере початок з класичного Фрейдового психоаналізу. Найбільш опрацьованими концептуальними напрямками *психоаналітичного методу* є мотиваційний аналіз і парасемантика мови. Мотиваційний аналіз – різновид підходу до тексту і будь-якого семіотичного об'єкта, що ґрунтується на Фрейдових принципах випадкових асоціацій. Мотиваційний підхід не виділяє в тексті структурних рівнів, а розглядає мотиви як компоненти, що пронизують текст, зі складною структурною будовою, беручи при цьому за одиницю аналізу не слова і речення, а мотиви – крос-рівневі одиниці, які, варіюючи і переплітаючись, створюють специфічний аналіз тексту. Концепцією семантики мови вважається парасемантика, яка базується на тому твердженні Юнга, що семіми часто утворюються завдяки випадковим асоціаціям [2].

Варто розглянути широко застосовуваний наукових підхід – *метод символічного інтеракціонізму*, який часто використовують у соціологічних дослідженнях. Послідовники методу символічного інтеракціонізму виходять з того, що спілкування між людьми відбувається за допомогою особливих засобів – символів, які мають певне значення і викликають зворотну реакцію з боку партнера. Загальне розуміння слів, жестів та інших символів полегшує взаємодію індивідів, дозволяє інтерпретувати поведінку партнерів, осмислити наміри один одного й адекватно реагувати на них. Джерело формування значень символів корениться в процесі соціальної інтеракції, коли люди, у прагненні досягти практичних результатів у взаємній діяльності, домовляються використовувати певні символи замість використовувати набір деяких понять. Під час соціалізації індивід

освоює значення різних символів, напрацьованих певним соціумом, тим самим більш успішно здійснюючи процес входження у соціальну роль і сприйняття загальних установ. Соціальна діяльність особистості – це сукупність її соціальних ролей, зафіксованих у системі мовленнєвих та інших символів. Теоретичні положення і методологія дослідження широко використовуються у поясненні символічних основ соціальної взаємодії в соціальній психології та культурології.

Також слід зупинитись на *антропологічних методах*, які розглядають специфіку взаємодії культури і людини. Відповідно до цього підходу культура є класом предметів і явищ, що залежать від спроможності людини до символізації. Можливість передавати культуру небіологічними засобами – головна характерологічна особливість людини, яка використовує культурологічні принципи у боротьбі за виживання. Метод насиченого опису використовує принципи герменевтики, історизму, універсалізму, культурного плюралізму і релятивізму, взаємозалежності культури і природи людини. Це дозволяє зрозуміти, як живуть люди в інтерпретації соціального дискурсу, а також необхідність всебічного і конкретного дослідження взаємодії народів, раціональності і виваженості у формуванні загальних законів історії культури людської цивілізації [6, с. 33].

Концептуальні підходи культурологічних досліджень дозволяють за формальними показниками використовувати масив статистичного і фактичного матеріалів в аналізі кількісних і якісних параметрів культурної динаміки. Наприклад, культурологічні міжнародні організації щорічно збирають, аналізують, обробляють і публікують офіційну статистику з багатьох країн світу за такими параметрами – за сукупними індексами інтелектуального, культурного і освітнього розвитку, за рівнем інформатизації та обсягом споживання культурних цінностей. Це відбувається на тлі мультикультурного прориву, коли значні верстви населення долучаються до найбільш оперативної, достовірної та актуальної інформації завдяки новітнім технологіям, що має перспективне, практичне і випереджальне значення.

У XX ст. набуло важливого значення ігрова концепція культурології, що відрізняється багатоглибкістю методів. Так, помітне місце в культурі посідає саме гра, яку вважають однією з найважливіших складових життя, духовного світу і поведінки людини. На думку фахівців теорії культури [1; 2; 8], саме у грі як особливому концепті історично виник вигляд суспільної практики відтворення норм моралі людського життя і діяльності, підпорядкування яким забезпечує пізнання і засвоєння предметної та соціальної дійсності, інтелектуальний, емоційний і моральний розвиток особистості. Гра – це специфічна форма розумової, трудової та поведінкової діяльності з моделювання та імітації, з приблизним відтворенням реального суспільного досвіду і соціокультурних артефактів в умовних ситуаціях з метою пізнання, навчання і засвоєння такого досвіду [11].

Таким чином, *ігрова культурологічна концепція* розглядає виникнення культури як результат реалізації вродженої схильності людини до гри, розглядаючи гру як загальний принцип становлення людської культури та основ люд-

ського співжиття в будь-яку історичну епоху. Розглянемо цивілізаційну роль гри за цивілізаційним концептом типологізації культури. Отже, цивілізаційна роль гри полягає у добровільному слідуванні встановленим правилам, у можливості вибору гральних засобів. Гра є умовою формування і функціонування культури, характеризує людську діяльність. Хейзінга Йохан, як основоположник ігрової концепції культури [11], вбачав основу культури саме у грі як у вищому прояві людської сутності. У своїй фундаментальній праці «Людина, що грається» Й. Хейзінга ототожнював гру і культуру на ранніх стадіях історії, показував, як виявляє себе ігрова природа у міфах, обрядах, театралізованих дійствах, у поезії та інших сферах культури. Особливо тісно гра пов'язана з мистецтвом. Засновник ігрової концепції культури Й. Хейзінга розташовував в ігровий простір не лише мистецтво, а й науку, побут та інші сфери людського життя. Він вважав, що саме гра є підставою і фактором культури. Гра старша за культуру, гра передує культурі, гра творить культуру, яка виникає у формі гри (обряди, ритуали, міфи) [11, с. 222]. Й. Хейзінга висунув концепцію, що культура – продукт «людини, що грається», результат закладеного в людях прагнення до відтворення форм реального світу за допомогою ігрових підходів. Це було особливо характерно для ранніх форм культури. У більш пізніх культурах ігрова поведінка людини реалізувалась у святах, містеріях, карнавалах, фестивалях та ін. В різних цивілізаціях надавалося велике значення різноманітним явищам ігрової культури. І сьогодні гра залишається тісно переплетеною з культурою. Й. Хейзінга вважав, що гра має важливе значення у формуванні людини як соціальної істоти, і саме для її соціалізації. Елементи гри важливі для зниження соціально-психологічної напруженості в суспільстві, сприяючи гуманізації, задовольняючи ідеали комунікації та спільного мешкання [11, с. 100]. Гра є формою вільного самовираження людини у вигляді змагання або подання, моделювання уявного чи реального, або програвання, будь-яких вигаданих, або ймовірних, або напевно очікуваних у майбутньому ситуацій, становищ та ін. Як стверджував Й. Хейзінга, гра є свободою

[11, с. 120], яка гармонізує людські відносини. Ігрова концепція культури має давні традиції й є важливою формою розвитку мистецтва, спілкування і взаємодії, творчого самовираження людини. Гра – це форма непродуктивної активності індивіда, спрямована на умовне моделювання реальної ситуації і діяльності. Народна ігрова культура є вираженням внутрішнього духовного світу народу (римські сатурналиї, середньовічні карнавали, козацькі змагання та ін.). Гра виконує компенсаторну функцію, тобто компенсує людині зовнішню потребу у нормальному житті з її імперативністю, суворою ієрархічністю і жорсткою структурованістю.

Висновки. Отже, можемо зробити висновки, що концептуальні підходи культурологічних досліджень дозволяють за формальними показниками використовувати масив статистичного і фактичного матеріалів в аналізі кількісних і якісних параметрів культурної динаміки, також застосування психоаналітичного методу Показано, що основним засобом сучасного культурологічного знання є концепт культурологічного аналізу та синтезу, що являє собою сукупність способів і прийомів культурологічного дослідження, створює цілісність культури і вибудовує структурно цілісне знання про неї. Мотиваційний аналіз і парасемантика мови – різновид підходу до тексту і будь-якого семіотичного об'єкта культурології. Антропологічні методи розглядають специфіку взаємодії культури і людини. Показано, що *ігрова культурологічна концепція* розглядає виникнення культури як результат реалізації вродженої схильності людини до гри, як загальний принцип становлення людської культури та основ людського співжиття у певну історичну епоху. Ми дослідили основоположні концепти теорії культури у культурологічному дослідженні, основні культурологічно філософські погляди на культуру. Таким чином, у статті було проаналізовано, що культурологія відрізняється багатоаспектністю методів, має важливе значення. Звісно, перерахованим не вичерпується усе різноманіття культурологічних шкіл і філософських концепцій культури, однак висвітлення основоположних концепцій культурологічного аналізу є пріоритетним у подальших напрацюваннях.

Список літератури:

1. Бехта І.А. Концептосфера у динаміці (текст і дискурс у світлі когнітивно-дискурсивної парадигми). *Мова і концептуальні картини світу* : зб. наук. пр. Київ, 2001. № 5. С. 15–22.
2. Нагорна Л.П. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал. Київ : ШІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. 382 с.
3. Івашенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2006. 328 с.
4. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму). Львів : Літопис, 2002. 304 с.
5. Безгін О.І., Бернадська А.Є., Кочарян І.С., Успенська О.Ю. Культурна політика та мистецька освіта: моделювання процесів : монографія. Київ : Інститут культурології Національної академії мистецтв України, 2018. 830 с.
6. Зерній Ю.О. Генеза та сучасний зміст поняття історичної пам'яті. *Стратегічні пріоритети*. 2006. № 1. С. 33.
7. Волков С.М. Концептуальні засади мистецької освіти – проблеми європейської інтеграції. Київське музикознавство: Культурологія та мистецтвознавство : зб. ст. Вип. 18. Київ, 2005. С. 25–45.
8. Чікарькова М. Сучасна культура: проблеми аксіології і термінології: монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 240 с.
9. Белова А.Д. Вербальне відображення концептосфери етносу: сучасний стан вивчення проблеми. *Мова і концептуальні картини світу* : зб. наук. пр. Київ, 2001. № 5. С. 23–28.
10. Балух В. Аксіосфера освіти: історичні тенденції та пріоритети сьогодення : кол. монографія; за ред. чл.-кор. НАН України В.О. Балуха. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2018. 219 с.
11. Хейзінга Йохан. Человек играющий / Homo ludens. Москва : Азбука-Классика, 2000. 418 с.

References:

1. Bekhta, I.A. Kontseptosfera u dynamitsi (tekst i diskurs u svitli kohnityvno-dyskursnoi paradyhmy). *Mova i kontseptualni kartyny svitu*: zb. nauk. pr. Kyiv, 2001. № 5. S. 15–22.
2. Nahorna, L.P. Istorychna kultura: kontsept, informatsiyni resurs, refleksyvnyi potentsial. Kyiv: IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2014. 382 s.
3. Ivashchenko, V.L. Kontseptualna reprezentatsiia frahmentiv znannia v naukovu-mystetskii kartyni svitu (na materialy ukrainskoi mystetstvoznavchoi terminolohii): monohrafiia. Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho, 2006. 328 s.
4. Kis, R. Mova, dumka i kulturna realnist (vid Oleksandra Potebni do hipotezy movnoho reliatyvizmu). Lviv: Litopys, 2002. 304 s.
5. Bezghin, O.I., Bernadska, A.Ie., Kocharian, I.S., & Uspenska, O.Iu. Kulturna polityka ta mystetska osvita: modeliuvannia protsesiv: monohrafiia. Kyiv: Instytut kulturolohii Natsionalnoi akademii mystetstv Ukrainy, 2018. 830 s.
6. Zernii, Yu.O. Geneza ta suchasnyi zmist poniattia istorychnoi pamiaty. *Stratehichni priorityty*. 2006. № 1. S. 33.
7. Volkov, S.M. Kontseptualni zasady mystetskoi osvity – problemy yevropeiskoi intehratsii. *Kyivske muzykoznavstvo: Kulturolohii ta mystetstvoznavstvo*: zb. st. Vyp. 18. Kyiv, 2005. S. 25–45.
8. Chikarkova, M. Suchasna kultura: problemy aksiolohii i terminolohii: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 2018. 240 s.
9. Bielova, A.D. Verbalne vidobrazhennia kontseptosfery etnosu: suchasnyi stan vyvchennia problemy. *Mova i kontseptualni kartyny svitu*: zb. nauk. pr. Kyiv, 2001. № 5. S. 23–28.
10. Balukh, V. Aksiosfera osvity: istorychni tendentsii ta priorityty sohodennia: kol. monohrafiia; za red. chl.-kor. NAPN Ukrainy V.O. Balukha. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t im. Yu. Fedkovycha, 2018. 219 s.
11. Heyzinga Yohan. Chelovek igrayuschiy / Homo ludens. Moskva: Azbuka-Klassika, 2000. 418 s.